



ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1949

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΟΥΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ



ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2005



ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ "ΕΙΔΩΛΩΝ,"*

Οι δισταχτικοί τούτοι, ωστόσο, οι δισυπόστατοι και οι δίμορφοι, δημοτικιστές στη θεωρία και καθαρευουσιάνοι στην πράξη, από τὰ μέσα τοῦ αἰώνα, και πὺ πολὺ, στὴ δεκαετία ὅπου θὰ κάνει τὸ γλωσσικὸ τοῦ ἀγῶνα, δίμορφος και δισυπόστατος σάν κι αὐτούς, ὁ Ροῖδης, εἶχαν ζεσταθεῖ περισσότερο γιὰ τὴ δημοτικὴ, μὲ περισσότερὴ ὄρμη ξεσπαθῶνάν τὴν γιὰ χάρη τῆς, πὺ βίαια και πὺ ἐπίμονα παρὰ ἄλλοτε χτυποῦσαν τὸν ἀρχαϊσμό. Ὁ Σπύρος Ζαμπέλιος, ἀκόμα στὴ δεκαετία 1850—1860 (1852—1859· «Ἄσματα Δημοτικά», 1852, «Βυζαντιναὶ Μελέται» 1858, «Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ;» 1859) μιλά γιὰ τὸ διωγμὸ πὺ ἔκαμε στὴ «δημωφελῆ και πρακτικὴν κοινολοξίαν» «ἢ συμμορία τῶν λογίων μανδαρινῶν» και γιὰ τὴ μιὰ γλῶσσα πὺ μιλιέται ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη στὴν Ἑλλάδα, χάρη πὺ δὲν τὴν ἔχει κανένα ἄλλο εὐρωπαϊκὸ ἔθνος. Και τὸ παράδειγμά του, ἀπὸ τὰ 1850 ἴσαμε τὰ 1880 και πέρα, τὸ ἀκολουθοῦν, μὲ λογιῆς τρόπους και ἀποχρώσεις, κανεῖς ὅμως γνήσια και σταθερά, μὲ ὄση δημοτικὴ—δημοκρατικὴ—συνείδηση ὁ Ζαμπέλιος, και ἄλλοι καθαρευουσιάνοι, ὁ Κουμανοῦδης, ὁ Καστόρχης, ὁ Μαυροφρύδης, ὁ Κ. Ἀσώπιος, ὁ Δ. Βερναρδάκης, ὁ Α. Ραγκαβῆς.— ὁ Ραγκαβῆς! — ἀκόμα και ὁ Μιστριώτης! Μὲ τὴ συνείδηση τοῦ Ζαμπέλιου γιὰ τὴ δημοτικὴ και πὺ ξανοιγμένα και πὺ μαχητικά— και πολὺ πὺ καρπερά— ἕνας μονάχα θ' ἀγωνιστεῖ ὁ Ροῖδης.

Αὐτὸ τὸ σχεδὸν στοργικὸ ἐνδιαφέρον, αὐτὴ ἡ συμπάθεια (ξώπεση γιὰ τοῦτο και παροδικὴ) πὺ δείχνουν οἱ καθαρευουσιάνοι λόγοι γιὰ τὴ δημοτικὴ δὲν ὀφείλεται σὲ γλωσσικοὺς ἀποκλειστικὰ λόγους· ὀφείλεται και σ' ἐξωγλωσσικά αἷτια πατριωτικά. Δὲ λέγανε διάσημοι ξένοι σοφοὶ μόνο, πὺ ἀπὸ τὰ χρόνια ἀκόμα τῆς Ἐπανάστασης, εἶχαν ἀρχίσει νὰ μαζεῦουν και νὰ ἐκδίδουν τὰ δημοτικά μας τραγούδια, ὅτι ἡ ζωντανὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ ὠραιότερη εὐρωπαϊκὴ και ἡ πὺ ἱκανὴ γιὰ τελειοποίησιν αὐτὸ ἐπιτέλους μποροῦσε νὰ εἶναι και μιὰ

ὑπερβολὴ, εὐκολὴ στὰ χεῖλη εὐγενικῶν ξένων γιὰ τὴ γλῶσσα ἐνὸς μικροῦ και τόσο πονεμένου λαοῦ. Τὸ σπουδαῖο ἦταν ὅτι μὲ τὸ περιεχόμενό τους τὰ τόσο περιφρονημένα αὐτὰ ὡς τότε τραγούδια (και πὺ ἐμελλε και ἀργότερα και ὡς μὲ τὰ τέλη τοῦ αἰώνα νὰ μιλήσουν γιὰ δαῦτα μὲ τέτοια περιφρόνηση μερικοὶ ἀρχαῖστές) ἔδειχναν ὅτι στὰ βαθύτερά μας γνωρίσματα, τὰ ὑποστασιακά, δὲν εἴμαστε πολὺ διαφορετικοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, εἴμαστε Ἕλληνες κ' ἐμεῖς λοιπὸν, και ὄχι φυλὴ γιὰ πάντα μαγαρισμένη, ὅπως εἶχε διαλαλήσει ἕνας ξένος ξακουστὸς ἐπιστήμονας, ὁ Φαλλμεράγιερ. Τὸ πολῦτιμο (ἀπὸ πατριωτικὴ ἄποψη) περιεχόμενον ἔκανε ἀνταντακλαστικά (και γιὰ τοῦτο ὅμως ξώδεσμα) ν' ἀνατιμηθεῖ και τὸ γλωσσικὸ ντύμα. Ἔτσι καταλαβαίνουμε γιὰτί, ἀνάμεσα σ' ἄλλους, ὄχι πολλούς, στὴ σύντομη ἱστορία τοῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας (γαλλ. ἔκδ. 1877) ἕνας ἀρχαῖστής, ὁ Ἄλ. Ραγκαβῆς, ἀπὸ τοὺς συνεπέστερους και σταθερότερους, ἂν ὄχι πὺ φανατικούς, ζηλωτῆς τῆς φαναριώτικης «αὐστηρῆς ἀκριβολογίας» και πὺ πίστευε ὅτι ἡ νέα ἑλληνικὴ μορφή, παραφθορὰ ἀπὸ ἄγνοια και ἀμέλεια, τῆς ἀρχαίας, δὲ θὰ ξαναγίνει ποτὲ ἀτόφια ἢ ἀρχαία, τείνει ὅμως ἀδιάκοπα πρὸς αὐτὴν, καταλαβαίνουμε, λέω, γιὰτί ἔφτανε ὁ Ραγκαβῆς, στὴν ἴδια ἐπιτομὴ τούτη, νὰ ὁμολογεῖ ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἂν παραμερίσουμε μερικά τῆς ψεγάδια (διαλεχτικὲς διαφορὲς, ὄχι σημαντικὲς, φτώχια, σάν κάθε γλῶσσας πὺ δὲ δουλεύτηκε λογοτεχνικά, ξενικά στοιχεῖα) «εἶναι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τόσο γιὰ τὸ λεξιλόγιο ὅσο και γιὰ τὴ γραμματικὴ τῆς και ὅτι ἴσως μάλιστα βγαίνει κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴν ἀρχαία λαϊκὴ γλῶσσα.»

Τὰ λέει ὁ φαναριώτης λόγιος πολὺ μαλακωμένα τὰ πράματα (τὸ βιβλίο του προορίζονταν γιὰ τοὺς ξένους) και πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ ὅ,τι σ' ἀλήθεια τὰ πίστευε, γιὰτί ἀκριβῶς οἱ ἐλλείψεις πὺ ἀποδίδει στὴ δημοτικὴ μὲ τὴν ἀπαλὴ ἔκφραση «μερικά ψεγάδια» ἦταν οἱ μεγάλες ἐλλείψεις, ὑποστασιακὲς και ἀγιάτρευτες, πὺ τῆς εὐρίσκαν, και πρῶτος και καλλίτερος αὐτός,

* Συνέχεια ἀπ' τὸ προηγούμενο.

καὶ μὲ ἀκούραστη ἐπιμονὴ τὶς φανερώνανε οἱ ἀρχαῖστές, φτώχεια, ἀνομοιογένεια, στέρξη ἀπὸ κανόνα γραμματικὸ κι ἀπὸ δούλεμα, προστυχιά, λέρωμα ἀπὸ τὴ σκλαβιά κι ἀπ' τὰ ξένα στοιχεῖα, ἀνικανότητα νὰ χρησιμέψει γιὰ ὄργανο σὲ ἀνώτερα φανερώματα πνευματικά, —τέχνη καὶ ἐπιστῆμες. Τὸ βαρύτερο ψεγάδι τοὺς φαίνονταν ἡ ἀνομοιογένεια· γιὰ νὰ δείξουν τὴν ἀνομοιογένεια ἀνέπτυξαν τὰ πιὸ θεωρητικὰ τοὺς ἐπιχειρήματα (ἀλλ' ὄχι καὶ τὰ πιὸ λίγο κακόπιστα), αὐτὴν περισσότερο πρόσεξαν καὶ οἱ δημοτικιστὲς καὶ προσπάθησαν ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς νὰ τὴ δείξουν ἀούστατη. Τὸ ζήτημα εἶχε κινήθει ἀπὸ τὸν 15ο αἰώνα· ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισε νὰ πρωτοσυζητιέται τὸ πρόβλημα μιᾶς κοινῆς γραφτῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ συνοψιζόταν στὸ ρῶτημα: Ὑπάρχουν μόνο ἰδιώματα ἢ καὶ μιὰ κοινὴ γλώσσα πάνω ἢ πλάϊ σ' αὐτά; Ὁ Κρούσιος ἀνέβαζε τὰ ἰδιώματα (διαλέκτους τὰ λέει) σὲ ἑβδομηντα κι ἀπ' ὅλα χειρότερο εὑρίσκει τὸ ἀθηναῖκο. Βαβυλωνία. Καὶ ἀκριβῶς σὰ σωστὴ Βαβυλωνία θὰ σατυρίσει ὁ Δ. Κ. Βυζάντιος τὴν πολυγλωσσία μας μὲ τὴν ὁμώνυμη κωμῶδιά του, στὰ 1836.

Τὴ γνώμη τούτη πολὺ γλήγορα τὴ χτύπησαν οἱ δημοτικιστὲς καὶ οἱ φίλοι καὶ οἱ ὑπερασπιστὲς τῆς δημοτικῆς. Ἦτανε σφαλερῆ· εἶχαμε ἰδιώματα — καὶ ἐπιστημονικὰ τὴ διάκριση θὰ τὴ διατυπώσει ὁ Χατζιδάκης—δὲν εἶχαμε διαλέκτους, καὶ πάνω ἀπὸ τὰ ἰδιώματα, εἶχαμε μιὰ γλώσσα ἐνιαία, κοινὴ. Τὸ εἶχε κηρύξει ἀπὸ τοὺς πρώτους ὁ Faupiel, μελετητῆς στοργικὸς τῶν λαϊκῶν μας μνημείων, τὸ ἐκήρυττε ὕστερα ἀπὸ ἄλλα χρόνια καὶ ὁ Σπύρος Ζαμπέλιος, ποὺ εἶχε κατηγορήσει τὸ Σολωμὸ ὅτι ἔγραφε τὰ ποιήματά του στὸ «γλωσσάριον τῆς ἐπαρχίας» του («εἶδος διεφθαρμένης διαλέκτου μόλις κατάλληλης γιὰ μιὰ γωνιά τῆς Ἑλλάδας», ὅπως θὰ τὴν πεῖ ἀργότερα ὁ Ραγκαβῆς) ἐνῶ ἔπρεπε νὰ τὰ γράφει στὴν πανελλήνια κοινὴ, ποὺ ὑπῆρχε: «ἐκ τῶν χριστιανικῶν τῆς Εὐρώπης ἔθνων μόνον τὸ ἡμέτερον ἔχει τὸ πλεονέκτημα τῆς ὁμογλωττίας». Θελητὰ ἢ ἀθέλητα οἱ ἀρχαῖστὲς μπερδεύαν γλώσσα καὶ προφορά: «Πόσες διαλέκτοι; πόσες; Κοίτα καλά, μὴ σὲ ἀπατήση ἡ διαφορὰ τῆς προφορᾶς, ἐνῶ κρίνεις τὶς διαλέκτους τῆς Ἑλλάδος· δέκα λόγια, ὅπου ἡμεῖς ἔχουμε ἀλλιώτικα ἀπὸ κείνα, ὅπου ἔχουν εἰς τὸ Μοριά, τί πειράζουν; Ἐπειτα ποῖες εἶναι τοῦτες οἱ μεγάλες διαφορές; Ἐμεῖς λέμε πατεροὶ καὶ ἄλλοῦ λένε πάτερο, ἡμεῖς λέμε ματιά καὶ ἄλλοῦ λένε ματιά, ἡμεῖς λέμε ἀέρας καὶ ἄλλοῦ λένε ἀέρας, ἡμεῖς λέμε ἡμποροῦνε καὶ ἄλλοῦ λένε ἡμποροῦν· τί διαφορὲς εἶναι τοῦτες· δὲν ἀκούμασθε ἀνάμεσό μας;» Πῶς ὄχι; Τὸ εἶχε ὁμολογήσει καὶ ἕνας καθαρευουσιάνος: «Ὁ εἶδὼς λαλεῖν μιάν τῶν διαλέκτων, οἶδε λαλεῖν (ἵνα εἶπω κρεῖττον) ἵνα καταλαμβάνη καὶ ἀκούη καὶ τὰς λοιπὰς». Θὰ τὸ ὁμολογήσει, ὕστερα ἀπὸ χρό-

νια, κρατώντας ὅπως πάντα μιὰ πεισινὴ, καὶ ἕνας ἄλλος καθαρευουσιάνος, ὁ Χατζιδάκης: «Εἶναι σήμερον ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς συμπάσης Ἑλλάδος, τῶν Σποράδων καὶ Κυκλάδων, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀποτελοῦσι μιάν καὶ μόνην γλῶσσαν, εἰς ἰδιώματα τοπικά, ἀλλ' οὐκ εἰς διαλέκτους διαιρουμένην».

Τὸ κομμάτιασμά της σὲ διαλέκτους ἔτσι ποὺ νὰ ὑπάρχουν πολλές ἐντελῶς ἀπλοϊκὲς καὶ ἀδούλευτες γλώσσες καὶ ποὺ δὲν παίρνουν δούλεμα, καὶ ὄχι μιὰ, τῆς προκοπῆς, τὸ δίλημμα ποὺ ἔθετε ἡ δημοτικὴ σὲ ὅποιον ἐπιχειροῦσε νὰ τὴ γράφει, ποιά ἀπὸ τὶς διαλέκτους της θὰ δεχότανε γιὰ κοινὴ, δίλημμα ποὺ δὲν τῷθετε ἡ καθαρεύουσα, γιὰτὴ αὐτὴ, μ' ὄλο τὸ καθάρισμα ποὺ χρειαζότανε καὶ τὸ γραμματικὸ τὸν ὁμαλισμό, ἦτανε μιὰ, τοῦτο τὸ κομμάτιασμα φαίνονταν στοὺς ἀρχαῖστὲς σὰν τὸ πιὸ βασικὸ τῆς ψεγάδι. Ἄλλὰ εἶχε καὶ πολλὰ, πάμπολλα ἄλλα ψεγάδια, δὲν εἶχε δὲ καὶ κανένα προτέρημα, τὸ παραμικρότερο ἡ δημοτικὴ. Ἐκείνη ἡ φτώχεια της! Μὰ πῶς μπορούσαν νὰ λένε γλῶσσα αὐτὴ τὴν κολοβὴ κατὰ τὰ ὀχτῶ μέρη τοῦ λόγου «νεογραικικὴν», «τὴν πενιχρὰν κατὰ τὴν λέξιν καὶ τὴν φράσιν, καὶ στερουμένην πτώσεων, χρόνων καὶ ἐγκλίσεων τινῶν, τῶν πλείστων προθέσεων, ἐπιρρημάτων καὶ συνδέσμων, καὶ τῶν πλείστων μετοχῶν καὶ ἀντωνυμιῶν;» Ἄμ' ἡ παρδαλάδα της! Γλῶσσα εἶναι αὐτὴ ἢ τραγέλαφος; διάλεκτος καμωμένη «ἐκ παντοίων συντριμμάτων» καὶ ἡ προστυχιά καὶ ἡ βαρβαρότητα καὶ τὸ βρώμισμά της ἀπὸ τόσων αἰώνων σκλαβιά! Εἶναι γλῶσσα τῶν ἀγράμματος ἢ δημοτικὴ, τοῦ ὄχλου, «κωμικὸν γλωσσικὸν φύραμα», «ρῦπος», «κράμα κακόζηλον καὶ ἀνούσιον τῆς κοινῆς αἰολοδωρικῆς διαλέκτου καὶ τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς», ἀρρώστια καὶ ὄχι καρπὸς ἐξέλιξης, τεκμήριον «τῆς δουλώσεως καὶ καταπτώσεως τοῦ ἔθνους», νὰ τί ἦταν (καὶ τί εἶναι γιὰ πολλοὺς ἀκόμα σήμερα) ἡ δημοτικὴ. Ἀργότερα, μετὰ τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη, τότε πιά ποὺ τὸ γοργὸ ἄπλωμα τῆς γλωσσικῆς ἀλήθειας θὰ κάνει τοὺς ἀρχαῖστὲς νὰ σκυλιάσουν, καὶ ποὺ οἱ ἀντίγνωμες ἰδέες θὰ πυρακτωθοῦν καὶ θὰ κατανήσουν πάθη προσωπικὰ καὶ πόλεμος τῶν δρόμων, τότε ἡ δημοτικὴ, τὸ πιὸ γνήσιο καὶ τελειότερο δημιούργημα τοῦ νεοελλήνα, ποὺ τὴ μίλησαν ἐκεῖνοι ποὺ μᾶς ξεσκλάβωσαν ἀπὸ τὸν Τοῦρκο καὶ ποὺ σ' αὐτὴν τραγούδησε ὁ Σολωμὸς, θὰ γίνεῖ κάτι χειρότερο ἀκόμα· θὰ γίνεῖ ἡ γλῶσσα τῶν ὑπονομευτῶν τῆς πατρίδας καὶ τῆς θρησκείας, τῶν δηλητηριαστῶν τῆς νεολαίας, τῶν πουλημένων ποὺ κάνουν στὸ ἔθνος μεγαλείτερο κι ἀπ' ὅσο κακὸ δὲ μπόρεσε νὰ τοῦ κάνει ὁ Ἰμπραήμης!

Γύρω στὰ 1880, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς κατηγορίες ποὺ ἐξακόντιζαν οἱ ἀρχαῖστὲς κατὰ τῆς δημοτικῆς εἶχαν ἀρχίσει τελειώ-

τικὰ πὰ ν' ἀποδείχνονται ἀσύστατες καὶ πολλὰ ζητήματα ποὺ θελητὰ καὶ ἀθέλητα, θελητὰ περισσότερο, τὰ μπερδεύαν οἱ ἀτιτικιστὲς, ἀρχίζαν νὰ ξεδιαλύνονται λίγο λίγο. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα εἶχαν γερὰ δουλέψει οἱ δημοτικιστὲς καὶ ὄλες τὶς ἐπόμενες δεκαετίες, ἄλλοτε ἀραιότερα, ἄλλοτε πὶὸ πυκνά, δὲν εἶχαν σταματήσῃ τὸν ἀγῶνα. Στὴν πρὶν ἀπὸ τὰ 1880 δεκαετία, σημαντικότερος ἀπολογητὴς τῆς δημοτικῆς εἶναι ὁ κερκυραῖος Νίκος Κονεμένος. Στὶς δύο μελέτες του γιὰ τὴ γλῶσσα («Τὸ ζήτημα τῆς Γλῶσσας», 1873—«Καὶ πάλιν περὶ Γλῶσσας» 1875) ἀγγίζει καὶ ἀποκρίνεται σταράτα, οὐσιαστικά, στὰ πὶὸ καίρια προβλήματα τῆς γραφτῆς νεοελληνικῆς. Ἡ γλῶσσα ποὺ μιλοῦμε εἶναι ἢ πὶὸ ἀρμόδια νὰ γίνῃ καὶ ἡ γραφτὴ γλῶσσα μας. Ἐπειδὴ εἶναι γλῶσσα ζωντανὴ καὶ ἔχει ὄλα τὰ πλεονεκτήματα μιᾶς ζωντανῆς γλῶσσας. Βέβαια εἶναι φτώχῃ ἀκόμα· μπορούμε ὅμως νὰ τὴν πλουτίσουμε ὅσο θέλουμε παίρνοντας ἀπὸ τὴν ἀρχαία, ἀλλὰ μὲ μέτρο καὶ ὄχι ἄκριτα καὶ παραπανίσια, ὅπως οἱ ἀρχαῖστὲς. Ἀκανόνιστη δὲν εἶναι ἡ ὁμιλούμενη, γιὰτὶ ἔχει κι αὐτὴ τοὺς κανόνες τῆς καὶ δὲν ἔχει χαλάσει, ἔχει μόνο ἀλλάξει μορφή, ὅπως ὄλα τοῦ κόσμου τούτου τὰ πράγματα. «Τὸ ὁμορφο καὶ τὸ ἄσχημο στὴ γλῶσσα, τὸ εὐγενικὸ καὶ τὸ βάρβαρο ταῖς περισσότεραις φοραῖς εἶναι μόνο στὴ φαντασία μας, χωρὶς νὰ εἶναι δικαιολογημένο. Τὸ ὁμορφο καὶ τὸ ἄσχημο, τὸ ὀρθὸ καὶ τὸ λαθεμένο ἢ συνήθεια τὸ κάνει.» «Ἡ πλέον ὠραῖες κι' εὐγενικαῖς γλῶσσαις σήμερα τῆς Εὐρώπης ἔχουν σχηματιστῆ ἀπὸ τὴ διαφθορὰ τῆς Λατινικῆς...» Τέλος, τὸ ὅτι εἶναι μιὰ ἡ γλῶσσα ποὺ μιλοῦμε, ἀπ' ἄκρῃ σ' ἄκρῃ στοὺς ἑλληνικοὺς τόπους, τὸ διαλαλοῦσε ὁ Κονεμένος μὲ τὸν ἴδιο κατηγορηματικὸ τρόπο ποὺ τὸ εἶχαν διαλαλήσει κι ὁ Σολωμὸς καὶ ὄλοι οἱ ἄλλοι δημοτικιστὲς καὶ οἱ φίλοι τῆς δημοτικῆς: «Οἱ κάτοικοι ὄλων τῶν μερῶν τῆς Γραικίας, ἀπὸ τὰ παραθαλάσσια τῆς Θράκης ὡς τὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ τὰ Ἐφτάνησα ὡς τὴ Μικρὰν Ἀσίαν, μιλοῦν ὄλοι τὴν ἴδια γλῶσσα καὶ ἐννοοῦνται μεταξύ τους ἐξαίρετα.»

Ὁ Κονεμένος, ποὺ τὸ ἓνα φυλλάδιό του τὸ ἀναφέρει, καθὼς εἶδαμε, στὰ «τετράδια» του ὁ Ροῖδης, ὁ ὁποῖος σίγουρα θὰ εἶχε διαβάσει καὶ τὸ δεύτερο, ἀπαντοῦσε καὶ σ' ἓνα ἄλλο περιμάχητο ζήτημα, ποὺ ἡ ἀρχαιοπληξία τους καὶ ἡ δασκαλιστικὴ τους χοντροκεφαλιά τοὺς ἔκανε τοὺς ἀρχαῖστὲς νὰ τὸ δημιουργοῦν καὶ νὰ τὸ θεωροῦν ἀπὸ τὰ πὶὸ ἐπιβαρυντικά γιὰ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα,—στὸ ζήτημα τῆς χυδαιότητος τῆς δημοτικῆς. Οἱ λογιώτατοι, ἔγραφε, πιστεύοντας ὅτι ἡ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς χυδαιότητος καὶ τῆς ἀπρέπειας, καταδικάζουν ὄλο τὸ ἔθνος, ἐπειδὴ ὄλο τὸ ἔθνος μιλεῖ ἐκείνη τὴ γλῶσσα. Ἀλλὰ «χυδαιότης καὶ ἀπρέπεια δὲν

ὑπάρχει σὲ καμμιά γλῶσσα. Χυδαιότης καὶ ἀπρέπεια μπορεῖ νὰ ὑπάρχη μόνον στὴν ἰδέα ἢ στὸν τρόπο τῆς ἐκφράσεως τῆς ἰδέας». Ἦταν τὸ ξεδιάλυμα ὁμαδικοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου καὶ προσωπικοῦ χειρισμοῦ τοῦ ὄργανου αὐτοῦ, γλῶσσας καὶ ὕφους, ξεδιάλυμα ποὺ θὰ τὸ ξανακάνει, τονίζοντας καὶ ξανατονίζοντας το, τόσο χαριτωμένα ὁ Ροῖδης, καὶ ποὺ τὸ εἶχαν πρωτοκάνει περίφημα, χωρίζοντας στὴν «περιπλοκὴ τοῦ λόγου», ὄχι ὅμως καὶ στὴν «κλίσι, στὸ σχηματισμὸ τῶν λέξεων καὶ στὰ πάθη» προφορικῆ καὶ ἔντεχνη γραφτῆ ἢ καὶ ἀπλῶς γραφτῆ γλῶσσα, ἀπὸ τὰ 1791, ὁ Φιλιππίδης καὶ ὁ Κωσταντᾶς, ποὺ οἱ ἀρχαῖστὲς ὅμως καὶ μετὰ τὰ «Εἰδῶλα» δὲ θὰ τὸ δεχτοῦν, θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ ταυτίζουν γραμματικὴ καὶ ρητορικὴ, νὰ ὑποστηρίζουν ὅτι «ἀδύνατον νὰ χωρισθῶσι φιλολογία καὶ γλῶσσα ἀπ' ἀλλήλων», ὅτι γλῶσσα δὲν εἶναι οἱ λέξεις καὶ οἱ ὀρισμένοι τύποι τους μόνο παρὰ καὶ ἡ «ποικιλωτάτη αὐτῶν σύνδεσις πρὸς ἀλλήλας», ὄχι δηλαδὴ, μιὰ ἀπλὴ δυνατότητα γιὰ ὕφος ἀλλὰ κάτι καθεαυτὸ, ὕφος κιόλα, κατὰ κάποιον τρόπο καὶ ὡς ἓνα σημεῖο.

Στὴν πρὶν ἀπὸ τὰ 1880 δεκαετία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κονεμένο, εἶναι καὶ ἄλλοι ποὺ, γράφοντας ἢ μὴ γράφοντας τὴ δημοτικὴ, μάχονται γιὰ τὴ δημοτικὴ, προσπαθοῦν νὰ δείξουν ὅτι ἡ δημοτικὴ εἶναι ἡ «κατάσχετη φορὰ ὀλοκλήρου λαοῦ», τὸ καθολικὸ ὄργανο τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, ὅπως θὰ πεῖ ἀργότερα ὁ Παλαμᾶς, ἡ γραπτὴ κοινὴ, ἡ γεννημένη ἀπὸ τὴν προφορικὴ, ποὺ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τοῦ τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος δὲ θὰ τὴν ὑψώσει μόνο παρὰ καὶ θὰ τὴ στερεώσει πάνω ἀπὸ τὰ ἰδιώματα. Μάχονται ὄχι μονάχα γιὰτὶ αἰσθάνονται τὸ δίκιο τῆς δημοτικῆς παρὰ καὶ γιὰτὶ ὁ «καθαρισμὸς» ποὺ ὀλοένα προχωρεῖ, μ' ὄλο ποὺ βλέπουν τί θεοπάλαβος εἶναι, τί πάθος ἐνάντια καὶ ἔξω ἀπὸ κάθε πραγματικότητα μανιακῶν μανδρινῶν, ποὺ γρήγορα ἢ ἀργὰ θὰ σπάσει τὰ μοῦτρα του, ἀφοῦ, κατὰ τὸ λόγο τοῦ Βηλαρᾶ, «ὄσο λοιπόν, λαλῶντας Ρωμαῖκα, ἑλληνίζεις, τόσο περισσότερο σολοικίζεις», ὁ καθαρισμὸς ἀνησυχεῖ τοὺς δημοτικιστὲς ἢ τοὺς φίλους τῆς δημοτικῆς καὶ τοὺς κάνει νὰ νιώθουν ἐπιταχτικότερη τὴν ἀνάγκη τοῦ ξεσπαθώματος. Στὰ 1871, ὁ Α. Φατσέας κάνει ἓνα τρανταχτὸ ξεσπάθωμα ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς. «Ὁ λαὸς εἶναι τὸ ἔθνος καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ ἔθνους. Ὁ περιφρονῶν τὸν λαόν, περιφρονεῖ τὸ ἔθνος... Ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοκυδίδου καὶ τοῦ Αἰσχύλου εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμινομάχων· ἡμεῖς ἠρνήθημεν τὴν γλῶσσαν τῶν Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμινομάχων τοῦ 1821, οἵτινες ἠγωνίσθησαν καὶ μᾶς ἔδωσαν πατρίδα... Βάσις πάσης σπουδῆς πρέπει νὰ εἶναι ὄχι ἡ νεκρὰ ἢ Ἑλληνικὴ, ἀλλ' ἡ ζωντανὴ, ἡ καθομιλουμένη· ἡ νεκρὰ πρέπει νὰ τρέφῃ τὴν ζωντανήν, ὄχι νὰ τὴν νεκρώνῃ».

Τὴν ἐποχὴ πού ἐντείνει ὁ Ροῖδης τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ γλῶσσα, πού καρπὸς του θὰ εἶναι τρεῖς μελέτες ὄχι δημοσιευμένες, οὐσιαστικά ὅμως γραμμένες στὴν ἴδια δεκαετία (1880 — 1890), ἐντείνουν καὶ ἄλλοι, ἀρχαῖστες καὶ δημοτικιστὲς καὶ φίλοι τῆς δημοτικῆς, τὶς ἐτοιμασίες τους, γιὰ τὴ μεγάλη γλωσσικὴ μάχη, πού ὄλοι τὸ αἰσθάνονται ὅτι ζυγώνει. Εἶναι ἡ «κρίσιμη» δεκαετία, καθὼς τὴν ὀνόμασαν, σημαδεμένη, ὅσο καμιὰ ἄλλη πρὶν καὶ μετὰ τὸ Εἰκοσιένα περίοδος, ἀπὸ γραφτὰ γλωσσικά, σημαντικὰ κι ἀλλεπάλληλα, καὶ πού τὴν ἐγκαινιάζουν δυὸ κυρίως καὶ ἓνα τρίτο, λιγότερο σημαντικό, σπουδαῖα κηρύγματα· οἱ Γλωσσικὲς Παρατηρήσεις τοῦ Κόντου (1882), ὁ «Ψευδαττικισμὸς Ἐλεγχος» τοῦ Δ. Βερναρδάκη (1884) καὶ ἡ «Βάσανος τοῦ Ἐλέγχου τοῦ Ψευδαττικισμοῦ» τοῦ Γ. Χατζιδάκη (1884). Ἡ μάχη ἀρχίζει καὶ ὁ Ροῖδης ρουφᾷ μὲ ἡδονὴ τὴ μπαρούτη πού ἐσμίζεται καὶ τὰ μάτια του λάμπουν ἀπὸ μένος πολεμικό. Γιατί βλέπει κιόλα πόσο τὰ ὄπλα τοῦ ἐχτροῦ εἶναι ἀδύνατα, πόσο χτυπᾷ στὸ ψαχνὸ κιόλα ὁ φίλος καὶ τί γερές τσεκουριές θὰ δώσει κι αὐτὸς ὅταν μπεῖ στὸν ἀγώνα. Ὁ Κόντος τᾶψελνε γιὰ τὰ καλὰ τῶν δασκάλων, ἀπὸ τὸ Βούλγαρη καὶ τὸ Δούκα ὡς τὸν Ἀσώπιο καὶ τὸ Ραγκαβῆ. Ὅλοι τους μὲ τὸ νὰ μὴ στέργουν «τὰ κοινολεκτούμενα» καὶ νὰ «σπουδάζουν περὶ τὰ χαριέστερα» «ἐσολοίκιζαν δεινότερα». Ἐπρεπε οἱ καθαρευουσιάνοι νὰ μάθαιναν νὰ γράφουν σωστὰ τὴ γλῶσσα, «τὰ κατὰ τὴν νέαν ἑλληνίδα φωνήν», τέτοια πού τὴν ἔγραφε καὶ πού ἔδινε τὶς συνταγές της αὐτός, ἔπρεπε νὰ ὑποταχτοῦν στὸν «κανόνα» τοῦ καθαρισμοῦ, ὅπως τὸν ὀριζε αὐτός, γιὰ τὴ «οὐδεὶς δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι γέμει μὲν αὕτη πάσης πλημμελείας, αἰσχρὸν δὲ καὶ ἐπονεϊδιστὸν εἶναι ν' ἀμελῶμεν αὐτῆς οὕτω διακειμένης». Ἀλλὰ τί καθάρισμα ἀπὸ μοχθηρότατους καὶ βδελυρότατους τύπους καὶ λέξεις, ἀπὸ φοβεροὺς — ἀχώνευτους — σολοικισμοὺς καὶ βαρβαρισμοὺς, τί «κανόνας» μποροῦσε νὰ ἐπιβληθεῖ σὲ μιὰ γλῶσσα, τὴν καθαρεύουσα, πού ἦταν πέρα γιὰ πέρα βαρβαρισμὸς καὶ σολοικισμὸς, μιὰ πελώρια κι ἀτελείωτη ἀνορθογραφία;

Καὶ τί μᾶς ἔνοιαζε ὅμως ἂν αὐτὸς ἢ ἐκεῖνος ὁ τύπος τῆς καθαρεύουσας ἦτανε «δόκιμος» ἢ ὄχι, ἂν ὑπῆρχε ἢ δὲν ὑπῆρχε στ' ἀρχαῖα ἑλληνικά; Τὸ ρῶτημα τὸ ἔκανε ὁ Βερναρδάκης στὸν «Ἐλεγχό» του καὶ ξεχώριζε τὰ πράγματα νέτα σκέτα: «Ἄλλου λόγου, ἄλλης ἐπιστήμης θέμα τί ἔλεγον οἱ παλαιοὶ καὶ ἄλλου λόγου καί, μὰ τὰς Μούσας, καὶ ἐπιστήμης ἄλλης ἔργον τὸ τί λέγομεν, ἢ τί πρέπει νὰ λέγωμεν ἡμεῖς σήμερον». Κριτήριον γιὰ τὸ σωστὸ ἢ ὄχι ἑνὸς τύπου τῆς γλῶσσας μᾶς μποροῦσε νὰ εἶναι μονάχα ὁ κανόνας τῆς γλῶσσας αὐτῆς, πού ὑπῆρχε, ἄγραφος κι ἀνεπίγνωστος, ζωντανὸς ὅμως

καὶ ἐνεργὸς, τέλειος καὶ ἀσφαλῆς, καὶ ὄχι ὁ κανόνας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλῶσσας. Καὶ κανένας δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διορθῶναι καὶ ν' ἀλλάζει τὴ γλῶσσα, νὰ κόβει καὶ νὰ ράβει, παρὰ μονάχα τὸ Ἔθνος. Τέτοιες ἀλλαγές ἔκανε πολλὰ τὸ ἑλληνικὸ Ἔθνος ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα χρόνια ἕως χτές καὶ προχτές. Ὅλες οἱ ἀλλαγές αὐτές εἶναι γεγονότα ὅμοια ὀρθὰ καὶ λογικά, ὅμοια ἱερά καὶ ἀπαραβίαστα, σὲ ὅποια στιγμή τοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ σὲ ὅποια χώρα ἑλληνικὴ καὶ ἂν ἔγιναν. Δὲν παίρνουν ἐπίκριση τὰ γεγονότα τοῦτα μήτε ἀνατρέπονται· ἔρευνα μόνον κ' ἐξήγησι δέχονται...

Τί γύρευαν νὰ φέρουν τύπους ἀρχαίους οἱ ἀττικιστὲς ξανά στὴ ζωὴ; «Βάσις τῆς σημερινῆς γλῶσσης εἶνε καὶ πρέπει νὰ εἶνε ὄχι ἡ ἀρχαία, ἀλλ' ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ, ἡ ζῶσα ἐν τῷ στόματι τοῦ ζῶντος ἔθνους». Τὸ ἀρχαῖο τυπικὸ «νεκρότατον τοῦ μεγάλου νεκροῦ μέρος» «ἔπρεπε νὰ μὲνη βαθύτατα καὶ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα θαμμένον εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς γῆς». Καὶ ἀλήθεια, ἡ ἀρχαία λογοτεχνία, καμάρι καὶ χαρὰ ὄλου τοῦ κόσμου, καταντᾷ νὰ λείει κανεὶς ὅτι γιὰ μᾶς ἐστάθηκε κακορριζικιά, ἀφοῦ μᾶς ἔκανε νὰ περιφρονήσουμε τὴ μητρικὴ γλῶσσα μᾶς. Ἡ γλῶσσα αὕτη δὲν ἀποβαρβαρώθηκε στὴ σκλαβιά· ἀναγεννήθηκε ἴσα ἴσα. Εἶναι ἑλληνικὴ ὅσο καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Ὀμηρου καὶ τοῦ Δημοσθένη καὶ τοῦ Πλάτωνα, πού ἔγραφαν καὶ ἀγόρευαν ἀπαράλλαχτα ὅπως μιλοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ καιροῦ τους. Μόνος γνήσιος πατέρας τῆς γλῶσσας αὐτῆς εἶναι ὁ λαός. Γιὰ τοῦτο καὶ «ὅ,τι εἶπε καὶ λέγει ὁ ἑλληνικὸς λαός εἶναι σχεδὸν πάντοτε ὀρθόν· ὅ,τι ἀπ' ἐναντίας εἶπαν καὶ λέγουν οἱ Ἕλληνες λογιώτατοι εἶναι πάντοτε ἐσφαλμένον ἄνευ τοῦ σχεδόν». Στὴ γλῶσσα αὕτη γράφτηκαν ὁ «Ἐρωτόκριτος» καὶ ἄλλα ποιήματα. Καὶ ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι τόσο φυσικὴ, τόσο ὁμαλὴ, τόσο εὐκαμπτη καὶ εὐκολοταίριαχτη πρὸς τὶς διαφορότατες χρεῖες, ὥστε ἀπορεῖ τις τῆ ἀληθείᾳ διατὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔρριψε καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ποίησιν ταύτην εἰς τὰ ἀρχεῖα, διὰ ν' ἀκολουθήσῃ ἐν τε τῷ πεζῷ καὶ τῷ ἑμμέτρῳ λόγῳ ἄλλην ἄγνωστον πλήρη δ' ἀκανθῶν καὶ τριβόλων ὀδόν».

Ἐννοεῖ τὴν καθαρεύουσα καὶ τὴ χαρακτηριστικὴ ἐπιγραμματικὰ. Τὴ λέει «ἔργον πτωχολαζονίας» («ἡ παλαιὰ ἑλληνικὴ ὄνομα κενόν»), μωσαϊκὸ ἀπὸ ξένες φρασεολογίες καὶ ἔννοιες καὶ τύπους καὶ σχήματα λεκτικὰ πού ἀνακατεύτηκαν μὲ λέξεις λογίων λογίων καὶ πάνω τους κόλλησε ἡ σφραγίδα ἑνὸς παλιοῦ ἑλληνικοῦ τύπου. Τέτοια γλῶσσα δὲ μποροῦσε νὰ εἶναι ἡ γραφτὴ γλῶσσα μᾶς. Ἐπρεπε ἡ γραφτὴ γλῶσσα μᾶς ἀντὶ νὰ «καρκινοβατῆ» πρὸς τὴν ἀρχαία Ἀττικὴ, νὰ προχωρήσῃ τὸ ἐναντίον πρὸς τὴ ζωντανὴ τοῦ λαοῦ γλῶσσα

«βαθμηδὸν καὶ ἀδιακόπως ἀνακαινιζομένη μὲν πρὸς τὸ πρότυπον τοῦτο, ἀποβάλλουσα δ' ἐκάστοτε ὅ,τι δυσασομοίωτον ἢ περιττὸν ἐκ τῆς παλαιᾶς, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους ἢ γραπτὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους συνασομοιωθῆ κατ' οὐσίαν καὶ ἐπαρκῶς πρὸς τὴν ὁμιλουμένην, τὴν μόνην ἀληθῆ, τὴν μόνην πραγματικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους γλῶσσαν. Ἄς ἀποσκορακίσωμεν ἀπὸ τῆς καθαρουσύης ὅλον τὸν φορυτὸν τῶν λέξεων καὶ τῶν τύπων, ὅσους ὡς τόσα καρφία ἐνεπήξαμεν διὰ τῆς βίας εἰς τὸ σῶμα τῆς ζωῆς γλῶσσης τοῦ ἔθνους».

Τὸ αἴτημα ὅπου συνοψίζονται οἱ γλωσσικὲς ἰδέες τοῦ Ροῖδη, καὶ ποὺ πῶς καθαρὰ τὸ διατυπώνει στὰ «Εἰδῶλα», εἶναι ἡ ἴδια ἢ βασικὴ ἰδέα τοῦ «Ἐλεγχου», τὸ βαθμιαῖο καθάρισμα τῆς καθαρουσύης ἀπὸ κάθε τί δυσασομοίωτο καὶ περιττὸ τῆς «παλαιᾶς» (ἀπὸ «τὰ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν προφορικὸν νεκρὰ στοιχεῖα», θὰ πεῖ ὁ Ροῖδης) ἔτσι ποὺ μιὰ μέρα νὰ συντελεστῆ ἡ «συνασομοίωσις» τῆς καθαρουσύης μὲ τὴ δημοτικὴ. Ἄλλ' ἀκριβῶς τὸ κήρυγμα τοῦτο τοῦ Βερναρδάκη, τόσο ὅμοιο μὲ τὰ λίγα (μὰ καὶ ἀμέσως) κατοπινότερα τοῦ Ροῖδη, τὸ βλέπουμε μιὰ στιγμὴ μόνον, τὸ 1883, στὸ «Ψευδαττικισμὸς Ἐλεγχου», διαλαλημένο «ἐν παραφορᾷ ἐριστικοῦ ζήλου», (καθὼς λέει ὁ Ροῖδης) σὲ ὦρα καὶ σὲ περίστασι ποὺ ἡ ἀνοιχτομυαλιά του—ἡ παροδική—περισσότερο ὅμως ἀκόμα ἢ «χολή» του, ἢ φοβερὴ ἀντιπάθεια, ἢ ὄχι ἀδικαιολόγητη, ποὺ ἐνιωθε γιὰ τὸν Κόντο, τὸν ἔσπρωξαν σ' ἕνα ἀγῶνα ποὺ τὸν ἔκανε νὰ φαντάξῃ σὰν ἕνας φίλος θερμὸς τῆς δημοτικῆς, σὰν ἕνας διαλεχτὸς πρόδρομος τοῦ δημοτικισμοῦ, ἀνοιχτομάτης καὶ μαχητικὸς, σχεδὸν ὅσο καὶ ὁ Ροῖδης, ἀκόμα περισσότερο, σὰν ἕνας γλωσσικὸς κήρυκας ποὺ στὸ κήρυγμά του τοῦ 1883 βρισκόταν, κατὰ τὸ λόγο τοῦ Παλαμᾶ, «σχεδὸν ἀκέραιος ὁ ψυχαρισμὸς». Μῆτε ἀληθινὸς ὅμως, μὲ ἀγάπη βγαλμένη ἀπὸ βαθὴ καμὸ ἀνθρώπου πνευματικοῦ, μῆτε λοιπὸν καὶ φίλος πιστὸς τῆς δημοτικῆς καὶ τοῦ δημοτικισμοῦ στάθηκε ὁ Βερναρδάκης. Τὸ ἔργο του, καὶ μετὰ τὸν «Ἐλεγχου», ἔμεινε καθαρουσιάνικο, ὅπως καὶ πρῶτα, καὶ στὰ θεωρητικὰ του γραφτὰ γιὰ τὴ γλῶσσα, ὄχι λίγα, ξαναἤρθε στίς παλιᾶς τῶν ἰδέες. Πέφτει σὲ ἀντιφάσεις· μπερδεύει καθαρουσύης καὶ κοινὴ σημερινὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα, δηλ. ὁμιλουμένη, ζωντανή, γιὰ τὸ Σολωμὸ ἐκφράζεται μὲ τὸ χειρότερο τρόπο, μένει καθαρουσιάνικος, ὅπως δὲ καὶ ὁ Ροῖδης, ἀλλὰ πῶς συνειδητὰ καὶ πολὺ πῶς φανατικὰ ἀπὸ κείνον—θιασώτης «τοῦ μίγματος καὶ τῆς κράσεως», μὴ στέργοντας νὰ πέσει ἀπὸ τὴ Σκύλλα τοῦ Κόντου στὴ Χάρυβδι τῶν «χυδαϊστῶν». Κρίμα. Ὅταν σκεπτόμαστε τὸ τί πρόσφερε ὁ Δ. Βερναρδάκης στὸν ἀγῶνα τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ τὸ τί θὰ μπορούσε ἴσως ἀκόμα νὰ προσφέρει, ξεπερνώντας καὶ ἄλλες φορές τὸν ἑαυτὸ του,

ὅπως τὸν εἶχε ξεπεράσει στὸν «Ἐλεγχου», τὰ σπάνια χαρίσματά του, τὰ ποιητικὰ καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ, δύσκολο νὰ μὴ θυμηθοῦμε τὰ πικρὰ λόγια τοῦ Παλαμᾶ: «Ἦ, γιατί νὰ μὴν εἶναι ὅλη ἡ κριτικὴ καὶ ὅλη ἡ ποιητικὴ ἐργασία τοῦ Μυτιληναίου σοφοῦ ἔτσι φωτεινὰ ξεχωριστὴ σὰ λίγα φύλλα ἀποκαλυπτικά τοῦ βιβλίου ποὺ μᾶς ἔφερε στὰ φτερά του τὸ 1884;»

Στὴ συνηγορία—στὸ ξεσπάθωμα θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ποῦμε—τοῦ Βερναρδάκη γιὰ τὴ δημοτικὴ, ἀπάντησε ὁ Χατζιδάκης. Ἡ θέση του ἦταν δύσκολη. Σὰν ὑφηγητὴς ποὺ γύρευε νὰ γίνῃ καθηγητὴς, ἤθελε νὰ κολακέψῃ τὸν Κόντο, σὰν ἐπιστήμονα ὅμως δὲ μπορούσε νὰ συμφωνήσῃ μαζί του. Ἐνα χρόνο πρῖν, σὲ μιὰ μελέτη τοῦ δημοσιευμένη σὲ περιοδικὸ μὲ ἰδέες γλωσσικὲς κάθε ἄλλο παρά συντηρητικὲς, στὴν «Ἐστία», εἶχε πεῖ ἕνα λόγο πολὺ χτυπητό· ὅτι θὰ ἦταν ἐθνικὴ συφορὰ ἂν ξανακαθιερώνονταν ἡ γλῶσσα μας ἢ ἀρχαία («ἂν ποτὲ ἐπανήρχετο εἰς χρῆσιν ἢ ἀρχαία»· ὅτι γελιοῦνται ὅσοι πιστεύουν πῶς ἢ εὐγένεια (ἢ ὁμορφιά) τῆς ἀρχαίας βρίσκεται στίς λέξεις καὶ στοὺς τύπους τῆς· ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ ἐξαρχαίζουμε ὅλοένα τὴ σημερινὴ μας γραφτὴ, ἔτσι ποὺ νὰ γίνῃ ἕνα μὲ τὴν ἀρχαία· ὅτι ἡ ἀρχαία δὲν εἶναι εἶδος ταμποῦ ὥστε σώνει καὶ καλὰ νὰ γυρεύῃ νὰ ξαναγυρίσῃ ἢ νὰ ἐλληνικὴ πρὸς ἐκείνη καὶ ὅτι ἴσια ἴσια καὶ αὐτὴ ἢ τωρινὴ γλῶσσα μας, ὄχι ὅμως ἢ καθαρὴ, ἢ ρομείκη τοῦ Βηλαρᾶ—αὐτὴ ἦταν «ρακώδης»—ποὺ δὲν εἶναι παρά μιὰ νέα φάσις τῆς ἀρχαίας, κάθε ἄλλο λοιπὸν παρά βάρβαρη, καὶ ποὺ εἶναι ν' ἀπορεῖ κανεὶς γιατί δὲν τιμήθηκε καὶ δὲν καλλιεργήθηκε, ἔχει τὴν ἀξία τῆς καὶ τὰ δικαιώματά της. Ζητοῦσε λοιπὸν ὁ Χατζιδάκης, ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους, ὕστερα ἀπὸ τὸν Ἀσώπιο, τὸ Μαυροφρύδη, τὸ Φιλ. Ἰωάννου, νὰ περιοριστῆ ὁ καθαρισμὸς, νὰ πάψῃ ἢ ἡ χρήση τῆς εὐκτικῆς, τοῦ ἀπαρέμφατου, τοῦ μέσου ἀόριστου, τοῦ μονολεχτικοῦ μέλλοντος, χρῆσις ποὺ ὅλοένα περιορίζονταν καὶ ποὺ δὲ συναντιότανε πᾶς παρά μόνον στὰ γραφτὰ μερικῶν, τῶν πῶς φανατισμένων ἀρχαϊστῶν, καὶ ἐξ ἄλλου νὰ μὴν ἀφαιροῦνταν ἀπὸ τὴ γραφόμενη «ὅ,τι ἐν αὐτῇ ὑπολείπεται γνωστὸν τοῖς πολλοῖς» (τὰ πῶς ἀπλοελληνικὰ τῆς στοιχεῖα). Ζητοῦσε ἀκόμα ἢ ἔτσι ἀπλοποιημένη ὅπωςδὴποτε γραφτὴ μας, ἢ ἀπαλλαγμένη τουλάχιστον ἀπὸ τὰ πάρα πολὺ ἀρχαϊκὰ τῆς στοιχεῖα, νὰ παίρνῃ μέσα τῆς αἷμα τῆς δημοτικῆς, μὲ προσοχὴ καὶ μὲ μέτρο, ὅ,τι ἢ πείρα θὰ μᾶς ἔχει δείξει ὅτι εἶναι δυνατό καὶ σωστό. Γιατὶ πίστευε ὅτι ὅσο γραφόμενη καὶ ὁμιλουμένη δὲ βρίσκονται σ' ἀδιάκοπη ἐπικοινωνία, στοιχεῖα τῆς γραφόμενης δὲ μπαίνουν ὅλοένα στὴν ὁμιλουμένη καὶ αὐτῆς στὴ γραφόμενη, ἢ γραφόμενη στεγνώνει καὶ μαραγκιάζει καὶ ἢ ὁμιλουμένη τραβᾷ δρόμο δικό της, μεγάλο κακὸ (λέει στίς 15 Μαρτίου τοῦ 1883

ὁ Χατζιδάκης), δυστύχημα, γιατί πέφτουμε ἔτσι στὴ διγλωσσία.

Εἶχε κάμει καὶ ἄλλες πολὺ σημαντικὲς ὁμολογίες σ' αὐτὴ τὴ μελέτη τοῦ τοῦ 1883 ὁ Χατζιδάκης. Ἀναγνωρίζει ὅτι, καθὼς ἡ πείρα τὸ ἀπόδειξε, ὁ λαὸς εἶχε πάρει ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα πολλὰς λέξεις, ἀλλὰ λέξεις μονάχα ὄχι ὅμως καὶ «τύπους καὶ συντάξεις». Ὅτι ἡ καθαρεύουσα, ἀρχαιότερη παρ' ὅσο στὴ συνηθισμένη μορφή της, ἦταν πολὺ δυσκολομάθητη, ἀφοῦ μόνον μετὰ τὴν ἀρχαία γραμματικὴ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴ μάθει. Ὅτι, τέλος, γιὰ νὰ προφυλάξουμε τὴ γραφόμενη ἀπὸ τὸ μαράγκισμα χρέος εἶχαμε νὰ δοθοῦμε δίχως ἀναβολὴ στὴ σπουδὴ καὶ στὴν ἐρευνᾶ τῆς δημοτικῆς «πεποιθότες ὅτι ἔργον ἔθνικώτατον ἐπιτελοῦμεν.» Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ μετὰ ἓνα χρόνο (1884), στὴν ἀπάντησή του στὸ Βερναρδάκη, ἐξακολουθοῦσε ὁ Χατζιδάκης νὰ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἐξαρχαϊσμός τῆς γλώσσας ἦταν κακὸ, ὅτι «ἡ τάσις αὕτη ἔφερε γενικὴν ἀλλοίωσιν τοῦ χαρακτήρος τῆς γλώσσης», καὶ κανεὶς δὲν ἔβλεπε ποῦ θὰ μᾶς ἔφερνε ἂν δὲ σταματοῦσε. Ἡ συνέπειά του ὅμως μὲ ὅσα εἶχε γράψει πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνο, ἔφτανε ὡς ἐδῶ. Στὰ ἄλλα, ἡ στάση του ἀλλάζε, καὶ ἀλλάζε, γιατί τὴ στάση του δὲν τὴν κανόνιζε ἡ συνείδηση ἢ ἐπιστημονικὴ, ἀκόμα λιγότερο, ὁ καημὸς ἐνὸς πνευματικοῦ ἀνθρώπου ποῦ νιώθει τί σπουδαῖο γιὰ ἓνα ἔθνος πρᾶμα εἶναι ἡ γλώσσα, παρὰ ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ Χατζιδάκη, ἐκείνη ἢ φυσικὴ ὄρμη ποῦ μῆτε χαρακτήρα μποροῦμε καλὰ καλὰ νὰ τὴν ποῦμε, τόσο βίαιη κι ἀκυβέρνητη εἶναι.—καὶ ἡ καιροσκοπία. Μέσα σ' ἓνα χρόνο, λέει ὁ Μανόλης Τριανταφυλλίδης, χωρὶς νὰ μεσολαβῆσει τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἐμφάνιση τοῦ βιβλίου τοῦ Βερναρδάκη γιὰ τὸν ψευδατικισμό, «παρουσιάζει ὁ Χατζιδάκης νέο, δεῦτερο γλωσσικὸ πρόγραμμα, μὲ ἰδέες σημαντικὰ διαφορετικὲς, ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὴν ἀντίδραση πρὸς ἐκεῖνον καὶ τὴν κριτικὴν του τοῦ κοντισμοῦ». Εἶναι ἡ μανία τῆς διαστροφῆς καὶ ἡ ἐμπάθεια ποῦ θὰ τοῦ καταμαρτυρήσει στὴν ἀνταπάντησή του ὁ Βερναρδάκης, ἡ εὐκολία στὸ νὰ θυσιάζει ἰδέες καὶ πεποιθήσεις «εἰς εὐτελεῖ συμφέροντα καὶ εὐτελέστερα πάθη», εἶναι ὁ φιλοπρωτισμὸς τοῦ Χατζιδάκη, ποῦ τὸν κάνει, ἔχοντας τραβῆξει ἀριστερά, νὰ γυρνᾶ πίσω ὀλοταχῶς καὶ νὰ τραβᾶ δεξιά, ὅταν βλέπει ὅτι ἄλλος τραβᾶ ἀριστερότερα καὶ τοῦ παίρνει τὴν ἡγεσία, ἢ νὰ τραβᾶ, μὲ τὸν τρόπο του, δικολαβικὰ καὶ κουτσπονηρίστικα,—φαινομενικὰ—ἀκόμα ἀριστερότερα, νὰ βρίσκεται δηλαδὴ σὲ μιὰ ἀδιάκοπη ἀντίφαση μὲ τὸν ἑαυτό του, νὰ ἐμφανίζεται, σωστὴ ἀνεμοδούρα, κάθε δυὸ μέρες, μὲ νέο γλωσσικὸ πρόγραμμα, νὰ ὀρθώνεται πάντα ἐναντία σὲ κάποιον ἄλλον, κι αὐτὸς ὁ ἄλλος νὰ τοῦ ρυθμίζει τὴ θέση του, πρᾶμα ποῦ δὲν ὀφείλονταν μόνο βέβαια στὸ χαρακτήρα του, σὲ αὐτόματες

κινήσεις τοῦ ὀργανισμοῦ του, ἀλλὰ καὶ στὴν ἔλλειψη βαθύτερης ἐσωτερικῆς ἐξέλιξης σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὶς ἰδέες του γιὰ τὴ γλώσσα.

Ἔτσι καὶ τώρα, θέλοντας σώνει καὶ καλὰ νὰ καλοπιᾶσει τὸν Κόντο, πανίσχυρο «καθηγητὴ» καὶ μισητὸ ἀντίπαλο τοῦ Βερναρδάκη, ποῦ εἶχε λόγους ὁ Βερναρδάκης νὰ τὸν μισεῖ, κατεβαίνει στὸ στίβο, ὅπως ὕστερα ἀπὸ ἓνα χρόνο (1885) θὰ τοῦ γράψει στὸ μεταξὺ τους καυγὰ ὁ Ροῖδης, σὰν ὑποστηρικτῆς τοῦ Κόντου, ἐνῶ θεωρητικὰ διαφωνεῖ μὲ τὸν Κόντο, καταδικάζει τοὺς «ναυτιώδεις κοντεῖους τύπους», παρουσιάζοντας «τὸ ἀλλόκοτον θέαμα ἀνθρώπου ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀποδοκιμάζοντος καὶ ὑβρίζοντος τοὺς ὁμόφρονας αὐτῷ, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐκθειάζοντος τὴν ὀρθοφροσύνην τοῦ φρονούντος ἀκριβῶς τὰ ἐναντία». Ὅσο ἀκροβάτης ὅμως κι ἂν εἶναι ἢ ἂν πασκίζει νὰ εἶναι, μπερδεύεται καὶ πέφτει ἀπὸ τὸ σκοινί, δὲν καταφέρνει νὰ συμβιβᾶσει τὰ ἀσυμβίβαστα, κοντισμὸ καὶ συγχρονισμό, ἀρχαϊσμό καὶ δημοτικισμό, τὰ «βολέματά» του λυγοῦν ἀπὸ μόνον τους,—λέει βλακείες. Γιατί πῶς δὲν πειράζει—τώρα δὲν πειράζει—ὁ ἐξαρχαϊσμός τῆς καθαρεύουσας, ἀφοῦ εἶναι μιὰ γλώσσα «τεχνητὴ» καὶ ποῦ τὴν ξέρουν μονάχα οἱ λίγοι «πεπαιδευμένοι», ἐνῶ ἡ δημοτικὴ, ἀπ' τὴν ἄλλη, ἢ «λαλουμένη, ἢ «ἐθνικὴ», ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ δημοτικὴ, δὲν ἔχει τίποτε νὰ πάθει, ὅσο καιρὸ κι ἂν μείνει στὴ χρῆση ἢ καθαρεύουσα, μιὰ καὶ μποροῦμε νὰ τὴ γράψουμε ὅταν θελήσουμε «ἀμειγῆ»; Καὶ τί θὰ πεῖ ὅσοι ἀμφιβᾶλλουν γιὰ τὸ μέλλον τῆς σημερινῆς γραφόμενης «νὰ τρέψωσι τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐρευνᾶν καὶ τὴν συναγωγὴν τῆς δημοτικῆς» καὶ ἡ καθιέρωση σὰ γραφτῆς τῆς δημοτικῆς, τῆς γλώσσας ποῦ μιλιέται καὶ ποῦ εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, «γλώσσα αἰσθητῆ πᾶσι», φυσικὴ ἐξέλιξη καὶ νέα φάση τῆς ἀρχαίας, νὰ μεταφέρεται σ' ἓνα ἀπόμακρο μέλλον, ἐπειδὴ τάχα δὲ μπορεῖ ν' ἀναλάβει «τὰ βαρύτερα καὶ σπουδαιότατα» χρέη τῆς γραφτῆς, κ' ἐν τῷ μεταξὺ γλώσσα μας γραφτὴ νὰ μένει ἢ καθαρεύουσα, προχωρώντας μάλιστα κατὰ κεῖ ὅπου τὴν ἔσπρωχνε ὁ Κόντος;

Γιατί αὐτὰ ὑποστήριζε τὴν ὥρα ὁ Χατζιδάκης. Τραβώντας πρὸς πέρα—θεωρητικὰ—ἀπὸ ὅσο τραβοῦσε ὁ Βερναρδάκης, ζητώντας τὴν ὥρα ὅ,τι ζητοῦσε καὶ ὁ Βηλαρᾶς, δημοτικὴ ἄκρατη καὶ «ἀμειγῆ», μόνον κατάλληλη γιὰ γραφτὴ γλώσσα, μετάθετε ὡστόσο τὴ χρῆση της σ' ἓνα ἀόριστο κι ὁ Θεὸς ξέρει πόσο ἀπόμακρο μέλλον, ἔλεγε ὅτι γιὰ ν' ἀναλάβει «τὰ βαρύτερα καὶ σπουδαιότατα» χρέη μιᾶς γραφόμενης—καὶ ὅσο ἢ «ἀμειγῆς» χρῆση της δὲ γινότανε δυνατὴ δὲν ἦταν σὲ θέση ν' ἀναλάβει τέτοιο ἔργο—θὰ ἔπρεπε ἢ σχεδὸν ὀλότελα ἄγνωστη αὐτὴ γλώσσα, νὰ ἐξετασθεῖ πρῶτα καὶ «νὰ γνωσθῆ», νὰ μελετηθεῖ ἀκριβέστατα καὶ ἐπιμελέστατα, καὶ ἔπειτα «διαμιᾶς» νὰ

μπεί στη χρήση, ουσιαστικό δηλαδή, με τό χρονικό τούτο τέχνασμα, με αυτό τό πλατωνικό αίτημα του απόλυτου, με αυτή «την άρίστην και μόνην όδόν», που την δρθωνε όμως σαν εμπόδιο άπροσπέραστο, ό πολύ παράξενος τούτος φίλος της δημοτικής, καταδίκαζε, έστω και προσώρας, τή δημοτική, ξεχώριζε καθαρά θεωρία και πράξη. Και από τήν άλλη, θετικά πιά, στηνόμενος αντιμέτωπος στο Βερναρδάκη, «τέλειον όπαδό τής χυδαιολογίας και μάλιστα τής έσχάτης» «ό άμεσος ή έμμεσος, αλλά σταθερός και

κακόπιστος και βιαιότατος κάποτε αντίμαχος αυτός του δημοτικισμού, που έκανε, ένα στο βάθος πάντα πόλεμο ένάντια στη δημοτική, και όχι δυό, ένάντια στον ψυχασισμό και τον αρχαϊσμό, όπως υποστηρίχτηκε, ό πιο επικίνδυνος, καθώς σωστά τον λέει ό Τριάνταφυλλίδης, θεωρητικός στο ζήτημα τής γραφτής μας γλώσσας από τά χρόνια του Φρύνιχου ως σήμερα, που μια γλώσσα μόνο ήθελε και αγαπούσε και έγραφε, τήν καθαρεύουσα, άξίωνε ν' ακολουθήσουμε τήν αρχαϊστική διδασκαλία του Κόντου.

(Τό τέλος στο έρχόμενο)

ΚΛΕΩΝ ΠΑΡΑΣΧΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ



Γ. ΠΑΡΑΛΗ

Ο "ΑΝΤΩΝΗΣ,"

[Ή από τήν έκθεση που όργάνωσε στη Θεσσαλονίκη ό «Σύνδεσμος Ήποφοίτων Βαλαγιάννη».]